

Varde Vandmølle.

Af H. K. Kristensen.

Varde By, der i Aar kan fejre Jubilæet for i et halvt Aartusinde at have levet under Købstadprivilegier, har haft kommunale Værker, der har været den baade til Glæde og Sorg. I det følgende skal der som en Hilsen fra »Historisk Samfund« til den jubilerende Stad gives en Skildring af en af disse Virksomheder, nemlig Varde Mølle. Den fremstod i Kraft af et kongeligt Privilegium, ja en kongelig Gunstbevisning, men voldte hurtigt Sorger og Besværligheder, der til sidst blev saa betydelige, at Møllen i udpræget Grad blev Byens Smertens Barn. Det gik saa vidt, at Byen selv, om end nødtvungent, maatte udslette dens sidste Rester.

Det er ved Slutningen af Middelalderen, man ser Byen arbejde for at faa en Mølle. 19. Juli 1530 gav Frederik I Borgmester, Raad og Menighed i Varde Lov til at bygge en Vandmølle for deres By, dog mod at svare Kongen en Afgift af den, idet det hedder i Brevet, at de skulde »siden tale med Kongen om, hvad Leje hun kan taale«. Det gamle Borgersamfund talte jo mange Avlsbrugere, og det vilde være en Lettelse og en Fordel, om man kunde køre Møllekornet ned til Aaen lige uden for Byen i Stedet for at transportere det ud til en af Egnens andre Møller. En god Mølle kunde desuden nok give Byen en kærkommen Indtægt. Efter alt at dømme fik Byen dog

ikke en Mølle bygget denne Gang. Kongen døde kort efter, og en Ufredstid, der ogsaa ramte Varde, gik over Landet. Endelig har man maaske fundet, at det bedste Sted at anlægge Møllen paa, var ikke Byens Ejendom, men Kongens.

Man henvendte sig i hvert Fald atter til kongelig Majestæt, nu den nye Konge Kristian III, og 1537 gav han da Lov til, at der maatte opføres en Vandmølle paa et øde Jordstykke øst for Byen, og han undte Borgmester, Raad og Menighed samme Møllested til evindeligt Eje, tillige fik de en Eng, Thomes Hack, som de betalte med et andet Engstykke af samme Størrelse; Lensmanden, Erik Krummedige, skulde modtage det paa Kronens Vegne.

Omtrent midtvejs mellem Gellerup og Varde By byggede man saa en Dæmning med en Sluse tværs over Aæn. Fra den vestlige Bred gravede man en Kanal, »Møllegroften«, der paa den ene Side havde en Dæmning, bestaaende af Lyng, Tørv og Sand. Da der her kun tales om en enkelt Dæmning, maa man antage, at Kanalen er ført over mod Skrænten langs Engsiden, hvor det højere liggende Land begyndte. Resens Atlas fra 1677 kan ogsaa bestyrke en saadan Antagelse. Møllegroften kaldes her Møllestrømmen. Gennem Groften førtes Vandet til Møllen, hvor der atter fandtes en Dæmning med et Stigbord, saa der kunde blive tilstrækkeligt Fald. Møllen laa Vestsydvest for Dæmningen over Aæn »straks ved Byen«. Den havde to Kværne og blev drevet sammen med en Gaard. Foruden Møllehuset nævnes nemlig den nordre Lade og Østerhuset.

Næppe er Møllen bygget færdig, før Herren til Nørholm griber ind. At lægge en Dæmning over Aæn og opstemme Vandet kunde nok gøre Skade paa de Enge, der laa oven for Møllestedet. Naar Vand

standen hævedes, kunde skadeligt Vand ikke alle Vegne komme bort. Desuden var der et andet Forhold, der spillede en endnu større Rolle for Herremanden, nemlig at Dæmningen hindrede Fiskenes Vandringer op ad Aaen og saaledes spolerede hans Fiskeri i en Tid, da der ellers var en utrolig Fiskerigdom. Endelig kunde Møllen maaske blive en Konkurrent til hans egen ved Nørholm. — Den var, hævdede han, anlagt i hans »Forstrog«, hans Rettighed og Enemærke.

Allerede 1539 tog Otte Clausen, Herre til Nørholm, Syn over Mølleslusen. 14 »Danemænd«, Bønder fra Nørholms Omegn, beedigede paa Skast Herreds Ting, at de var til »en uvillig (uvildig) Syn over den Slus og Stefning, som slaven er i Varde Aa østen Varde.« Synsmændene fandt »at nær estybordh wordhr satte i bundh og støfwer (dæmmer for), tha kand der ingen Fisk komme op ad den Aa enten til Nørholm eller andetsteds, fremdeles vond forne Danemend, at e Vand haver skorn sin part bort neden for then sluus og gjort skaye paa Oth klawsswns eng.« Altsaa naar Stigbordet var nede og opstemmede Vandet, forhindrede det Fiskene i at komme til Nørholm og forvoldte Oversvømmelser, ødelagde Herremandens Eng og skar bort af Grunden.

Fra Herredstinget lod Otte Clausen s. A. Sagen stævne for Landstinget. Imidlertid var det jo en kilden Sag at komme til at at underkende kgl. Majestæts Gavebrev til Varde By, som Byens Forsvarer selvfølgelig stadig har henvist til. Landstinget fik da Sagen opsat til den almindelige Herredag, der holdtes Torsdag efter Lucas Evangeliste Dag 1540. Otte Clausen klagede navnlig over Skaden paa Engene til en af hans Gaarde i Gellerup. Oluf Schoner, der førte Sagen for Byen, fremlagde Kongebrevet. Resultatet blev følgende Udsættelse: »Da efter Sagens Lejlighed og Tvivlag

tigheds Skyld opsatte vi denné Sag, til saa længe vi først selv personligt udi Jylland kømmendes vorder. Og da ville vi med nogle vor elskelige Raad og gode Mænd drage paa samme Møllested og da se og forfare Lejligheden derom paa begge Sider.«

Imidlertid trak det ud. Den iltre Otte Clausen havde ondt ved at vente, og desuden var det maaske ogsaa klog Politik at holde Gryden i Kog; ialtfald gav han atter i 1542 Last og Klage over Møllen paa Varde Byting. Samme Aar indfrieede Kongen imidlertid Løftet om at træffe en Afgørelse. Der blev nemlig holdt Herredag i Varde, hvor man kom til følgende Forlig:

»Vi Christian etc. gør alle vitterligt, at Aar efter Guds Byrd 1542 den Tirsdag næst efter Søndag Cantate paa vort Retterting i vort Købsted Varde nærværendes os elskelige Johan Friis, vor Canceler, Erik Banner, Danmarks Riges Marsk, Peder Ebbesen til Birkelse og Jørgen Quitzow, Rigens Cansler, vore Mænd og Raad, var skikket os elskelig Otte Clausen til Nørholm, vor Mand og Tjener paa den ene (Side) og tiltalede os elskelige Borgmester, Raadmænd og menige Borgere udi forne Varde paa den anden Side for en Mølle, som de nyligen havde opbygget der for Byen og dermed gravet og støvet ind paa forne Otte Clausens Grunde og Enge udi den gamle Aa hannem til Hinder og Forfang. Og i Rette lagde forne Otte Clausen et højbaarne Fyrste Konning Frederiks, vor kære Herre Faders, milde og salige Ihukommelse, Mageskiftbrev, indeholdendes, at hans Søkende og han havde med højbemeldte kære Herre Fader mageskiftet dennem forne Nørholms Gaard med sin Mølle, Damsbund og fri Forstrog til og derfor igen udlagt Kronen Fyldest i andet deres Arvegods udi Lundenæs Len til Vederlag. Dertil svarede forne Borgmester, Raadmænd og menige Borgere i Varde og derimod fremlagde et vort beseglede Brev, indeholdendes, at vi har undt dem, at maa opbygge dem en Vandmølle der for Byen til deres og deres Bys Behov og givet dem af Kronens Jord og Grunde, som de har bygget samme Mølle paa, og mente derfor, at Otte Clausen ikke havde Ret til at formene eller med Rette kunde gøre dem Hinder paa samme Mølle. Derimod i Rette lagde forne Otte Clausen først en Landstingsdom, udgivet til Viborg Landsting, indeholdende, at hans Oldefader Hr. Strange Nielsen

havde ladet opdømt en Fiskegaard og »Støffning«, som var imellem Varde By og Nørholm Gaard, som aldrig havde været Fiskegaard. Desligeste tvende Tingsvidner, udgivet til Øster Herreds og Skast Herreds Ting, indeholdende, at her var 18 Synsmænd tiltagen af hvert Herred, som var over samme Mølle og Sluse, hvilke som har vidnet, at forne Mølle, som Varde Borgere for deres By i saa Maade opbygget haver, støver forne Otte Clausen baade paa sine Enge og Laksfiskende til Hinder og Skade, og satte forne Otte Clausen derfor i Rette, om samme Mølle var saa lovligen opbyggt, saa den burde at være ved Magt eller ej, med flere Ord og Tale, som dennem paa baade Sider derom imellem løb. Da efter Sagens Lejlighed og paa det, at vi ville, at dennem maatte ske Ret paa baade Sider, haver vi selv med vor elskelige Raad givet os paa samme Aasted og besigtiget Lejligheden derom. Og efter begge Parters Bevilling og Samtykke blev de saa paa baade Sider her for os udi Dag venligen og til endeligen Ende forligte, at forne Borgmestre, Raadmænd og menige Borgere udi Varde eller deres Efterkommere skulle, maa nyde og beholde forne Mølle med Stævning og alt andet, lige som den nu er, og den selv opbygge, med Sten og anden Tilbehøring ved Magt holde, og deraf aarligen til gode Rede yde og fornøje forne Otte Clausen og hans Arvinger Halvdelen af al den Landgilde eller Told, som de faar eller lade opbøre af forne Mølle. Desligte Halvdelen af al Fæst og Herlighed, saa tit og ofte som samme Mølle bortfæstes. Og dersom forne Borgmester, Raad og menige Borgere udi Varde eller deres Efterkommere enten med Vilje eller af Forsømmelse lader samme Mølle forfalde og ikke længere holder den ved Magt, da skulle de paa forne Otte Clausen eller hans Arvingers Anfordring være pligtige straks at optage og oprykke de Pæle og Sten, som de nu har sat udi Aaen, der som de har afdæmmet den gamle Aa af sin Arildts Rundt og siden lade Aaen have sit rette Løb, efter som hun haver haft af Arilds Tid.«

Efter dette maatte Kommunekassen saa afstaa det halve af den kongelige Gave. Men dermed var Fortrædelighederne ingenlunde forbi. Snarere var man kun ved Veernes Begyndelse!

Parterne skulde nok »venligen og til endeligen Ende« være forligte; men der opstod nye Tvivlsmaal, og saa var det forbi med Venligheden, og Striden paany i

Gang, og den hørte ikke op, saa længe Otte Clausen levede.

Desuden var det bekosteligt at holde Mølleværket vedlige. Var der Hul paa Dæmningen, eller var selve Værket »gebrækkelig«, gik Kværnen i Staa og Møllerens og Byens Fortjeneste ligeledes. Men Otte Clausen vilde ikke give Afkald paa sin. Han krævede den. Byen nægtede selvfølgelig. Muligvis har Byen heller ikke haft altfor travlt med at sætte Møllen i Stand igen. Den skulde jo selv afholde de kostbare Vedligeholdelsesudgifter. Forliget var nemlig lavet saa snedig, at Nørholm nok skulde have Halvdelen af Indtægterne, men ikke bære nogen af Udgifterne. Jo længere Møllen laa stille, jo mere Vrøvl fik Borgmester og Raad, og ikke blot med Herremanden, men ogsaa med Mølleren og de møllesøgende.

Bitrest var Striden med Otte Clausen. Gennem 3 Aar havde der nu været Kludder med Møllen, og for disse Perioder nægtede Byen at betale noget til Nørholm. Da dør Otte Clausen 1571. Ved Begravelsen samledes en Række velbyrdige Adelsmænd paa Nørholm, baade Familie og Naboherremænd. De fik Enken, Fru Dorette Daa, »for voris oc flere Gottfolcks Bøns Skyld« til at overgive »al hvis Trætte og Uenighed, som salig Otte Clausen og de Varde Borgere imellem var for det Skyldmel, som de skulde have ydet for Varde Mølle, den Stund den var forfalden«.

Der kom da et Forlig i Stand paa de Vilkaar, at Fruen eftergav Byen Halvdelen af Restancen for de 3 foregaaende Aar, hvorimod Byen skulde betale hende den anden Halvdel, der udgjorde 10 Ørte Mel, ellers gik Byen ind paa at betale hende 20 Ørte aarlig, d.v.s. Halvdelen af Mølleskylden.

Ogsaa Mølleren blev Genstand for Adelsmændenes

Forsøg paa Overgreb. 1583 laante Claus Strangesen, den nye Herre paa Nørholm, en Sum Penge af Chr. Lange til Bramminge og pantsatte derfor bl. a. sin Part i Varde Mølle. I et Følgebrev befaler han Mølleren, Morten Enevoldsen, at »gøre og give« Chr. Lange »al den Rente og Rettighed, som I mig her til Dags gjort og givet haver, hvorefter I kan vide Eder at rette«. Chr. Lange forlangte straks, at Mølleren skulde tage Husbondhold og nyt Fæstebrev af ham, samt at han skulde levere Mølleskylden paa Bramminge. Morten Enevoldsen vilde ingen af Delene; han havde fæstet og taget Husbondhold af Varde Borgmester. Han paa- stod ogsaa, at Strangesønnerne selv skulde have ladet Melet hente i Møllen. Lange mener aabenbart, at Mølleren er som en af hans andre Fæstere, og raillerer i sin Stævning over den »speciel eller synderlig Frihed paa den Mølleskyld, at den bør i Møllen at hentes og der tages Maal paa mere end noget andet Steds Skik over hele Danmark«. Møllereus Paastand lader han »staa ved sit Værd, men kan ej vide for vist; for undertiden solgte de Mølleskylden til Dannemænd der i Byen«. Mølleren frikendtes; i Præmisserne hen- vises bl. a. til Kongeforliget.

Efter dette Nederlag gaar Chr. Lange løs paa Byen. 19. Nov. 1586 har han Sagen for Landstinget. Det blev Forlig. Lange gik ind paa at hente Melet i egne Vogne og Sække, men Borgmesteren maatte love, at Mølleren skulde følge med og indestaa for rigtig Op- maaling (»fuld Yding med ret Skæppe at gøre«).

Det var kun en kortere Tid, Møllen havde noget med Bramminge at gøre. Snart gjorde Nørholm sig gældende paany, og det paa en saadan Maade, at man kan sige, at det nu er Ejendomsretten, det gælder. Det var, efter at den utiltalende Hans Lange var blevet Ejer af Nørholm.

1609 døde den gamle Møller. Men flere Forhold gjorde, at den ny Møller, som Byen antog, ikke kom til at svare saa stor en Mølleskyld som den forrige. Ved Antagelsen gik det galt. Paaskeaften tog Borgmester Niels Thomsen til Nørholm og meddelte N. Lange, at Raadet nu havde en dygtig og god Karl til at overtage Møllen, og da han vilde give 40 Dl. i Indfæstning og 30 Ørte Mel i aarlig Skyld, vilde Borgmesteren betale Lange de 20 Dl. Lange vilde ikke tage imod Pengene, han vilde have større Indfæstning og større Landgilde. Kort efter blev der sendt et Par Raadmænd afsted med Pengene. De traf Naadigheren mellem Nørholm og Tistrup, men han vilde ingen Penge modtage; de tilbød da, at hvis han selv vilde give den Betaling og »siden holde Varde By det uden Skade, da vilde Byen være offuerbodig (rede) til at unde H. Lange den.« Det vilde han naturligvis heller ikke. Han vilde Proces. Da Byen, der jo ikke kunde vedblive at være uden Møller, antog en, nemlig Rasmus Simensen, som den ny Mand hed, forbød Lange ham at befatte sig med *Langes Halvpart af Møllen*. Mølleren har dog bare malet videre. Lange forsøger saa at faa sit »Forbudsvinde« læst i Retten. Byen protesterer, og Tinglæsningen blev udsat. Raadet forsikrer, trods et Forlydende fra Lange om det modsatte, at det var umuligt at faa en Møller til at give mere end 40 Dl. Han vil aabenbart give det Udseende af, at Byen spiller under Dække med Mølleren. 30. April aflægger Mølleren Ed paa, at han aldrig har lovet Borgmesteren større Betaling. 16. Juli stævner Lange Borgmester »og Vardemænd samtligen, for det de tilholder dem ene at være mægtige at indsætte Møllere udi Varde Mølle, siden den gamle Møller er død, imod hans (Langes) Ja og Samtykke, desligeste at de formindsker Skyld, som af Arilds Tid plejer af

forne Mølle at gange, det uanset mod et kgl. Maje-
stæts Contrakts og Forligelsesbrev tilholder dem paa
Nørholm at skulle have halv Stedsmaal med Skyld
og Herlighed i f. Mølle, og Nørholm beseglet Jorde-
bog, at samme Mølle er sat for 24 Ørte Mel.«

Borgmesteren hævder, at Byen har selv Ret og Magt
over sin egen Mølle; den skal kun svare H. Lange
Halvdelen af Indfæstning og Skyld, »og«, hævder
Borgmesteren, »Mølleskyld gaar til og fra«. Hermed
mener han, at den ikke er fast, men maa rette sig
efter Forholdene. Til Bevis for det sidste fremlagde
han et interessant Tingsvidne af Varde Byting 2. Juli
1610. Heraf fremgaar det, at Møllerne Hans Lassen
fra Rovst og Mikkel Thuesen fra Grydvad m. fl. be-
vidnede, at følgende Møller var beliggende inden for
en Afstand af 2 Mil fra Varde, nemlig Hesselmed,
Grydvad, Linding, Assenbek (Tistrup Sogn), Letbæk,
Nørholm, Lunderup, Frisvad, Partbo (ved Varde),
Roust, Skerrebæk (V. Nebel Sogn), Ølaa (Ølurv),
Synderris (Guldager Sogn), Spangsbjerg og Alse
(Alslev) Mølle. Men af disse er Skerrebæk, Synderris,
Ølaa, Lunderup, Partbo, Letbæk og Hesselmed Mølle
bygget og opsat, siden Varde Mølle blev bygget. Derfor
(d. v. s. paa Grund af den forøgede Konkurrence)
syntes de, at Møllerne nu ikke mere var »saa gode
for deres Told og Afgift som tilforn«, og hvis disse
Møllere ikke havde faaet Udsættelse af deres Hus-
bonder, »havde de ikke kunnet bleven ved Magt«. Derfor syntes de ogsaa, at Varde Mølle skulde »for-
kortes« paa »hendes Told«, synderlig efter at baade
Hesselmed og Frisvad Møller var flyttet og meget
forbedret, hvilket sammen med Opførelsen af de andre
var Varde Mølle til Skade.

Dommen gik da ogsaa Hans Lange imod: »Da
efterdi Hans Lange ikke for mig beviser nogen Magt

at have til at bortfæste Møllen eller forandre Skylden, og det bevises ved Tingsvidne, at Nørholm engang havde forlangt 20 Ørte og nu 24, da dømmes han til at nøjes med Halvdelen, saa længe den gamle Kontrakt staar ved Magt«. — Hans Lange appellerer til Landstinget, men ogsaa her fik Byen Medhold 29/9 1610.

Havde Byen saaledes den Glæde at vinde Sejr over Herremanden, fik den voksende Bekymringer af selve Møllen. Allerede Aaret efter var den saa simpel, at den »umuligt kunde blive standendis«, en ny maatte bygges; »thi den stod slet paa Fald«, saa den med det første af sig selv vilde falde ned paa Jorden. — En ny blev da opført.

Imidlertid slap Byen tildels af med Hans Lange. Til Dækning af en ufyldestgjort Kautionsforpligtelse gjorde Retten 1630 Udlæg i hans Gods og udlagde bl. a. hans Rettighed i Varde Mølle, hvis 15 Td. (Ørte) Skyldmel blev »efter Aabomaal beregnet« til 9 Td. 3 Skp. Hartkorn á 40 Rd. Saaledes blev den halve Mølle anslaaet til 375 Rd. Den nye Herre var Jens Pedersen Brøndum, Borger i Ribe. Han maatte nyde Godset, indtil han fik Pengene betalt, hvilket Lange ingensinde overkom. Men Aaret efter (8/9 1631) overdrog han Indløsningsretten til Iver Vind, Øverste Sekretær og Lensmand paa Lister i Norge, der ved samme Tid købte Nørholm, mens Lange flyttede til Lunderup.

Da Vind vil indløse Rettigheden hos Jens Brøndum, gik det imidlertid ikke saa let. Det trak ud. Og da Vind saa sendte en anden Adelsmand og senere Borgmesteren i Ribe til Brøndum, fik de begge til Svar, at han havde aldeles intet med Varde Mølle at gøre ud over 700 Rd., som Lange skyldte ham, og for hvilke han modtog Mølleafgiften som Renter. Ja, skrev

Borgmesteren til Vind, Brøndum har svoret, at han ikke tager imod en Daler af den Gæld uden af Hans Lange eller efter hans Befaling!

Lange havde nemlig indladt sig i en ny hemmelig Forhandling med Brøndum, hvorefter Lange skulde have overtaget alt det udlagte Gods, men straks paany have pantsat Mølleparten til Brøndum for 700 Rd. Brevet herom er dateret 2. Sept. 1632, altsaa efter at Indløsningsretten er overdraget Vind.

Enhver kan nu anstille sine egne Betragtninger over Beskaffenheden af den Transaktion! — Vind forstaar ogsaa nok, at det hele er lavet for at trække ham op. Han stævner da Lange, fordi han forhæler Afleveringen af Møllen og forhøjer Købet ved at ansætte Vurderingen til langt over almindelig Landtakst. 12. Aug. 1633 dømmes Lange paa Øster Herreds Ting til at holde sit Brev og Iver Vind til at betale Brøndum de 375 Rd. og Lange, hvad Mølleparten maaske kunde være mere værd. Imidlertid fortsætter Lange med at trække Sagen i Langdrag. Vind foreslaar, at de hver vælger en Mand til at vurdere Mølleparten. Intet Svar. Han sender et Par Adelsmænd til Lunderup for at forhandle. Intet Resultat. Iver Vind, der er Øverste Sekretær, faar da udvirket et Kongebrev, der udnævner en Kommission, bestaaende af Jørgen Kragh, Endrupholm, og Chr. Lange, Hesselmed, til at vurdere Møllen. De satte Mølleparten til 468 Rd. Men Lange er stadig lige stædig. Da stævner Vind ham for Herredagen 13. April 1635. Ogsaa Lange tager en Stævning fra Herredagen, nemlig til de to Kommissærer for deres Vurdering. Iver Vind hævder, at Kontrakten mellem Lange og Brøndum kun er lavet for at skade ham, og at Værdsættelsen til de 700 Dl. er ugyldig, da ingen kunde »sætte og taksere fri og Adels Gods

uden Adelsfolk alene«. Herredagens Dom lød paa, at Mølleparten skulde være Vinds for de 468 Rd.

Ogsaa den ganske uskyldige Møller blev indviklet i disse Stridigheder. Efter Kommissionens Afsigelse forbød Iver Vind Jens Mikkelsen, som Mølleren hed, at levere Skylden til Hans Lange. Men 14 Dage efter paalagde Lange ham at yde den til Jens Brøndum, »indtil jeg bliffuer anderledis thilsindtz«. Hvem skulde den stakkels Mand rette sig efter! Det blev til en Proces; men Dommeren afviste den, indtil der var dømt i Hovedsagen.

1640 skete der ved Vintertid et farligt Brud paa Dæmningen ved Slusens vestlige Ende. Da Jorden var dækket med Sne, kunde 'der hverken skaffes Ris eller Lyng, og Borgmester Hans Nielsen Arnsberg lod da Hullet stoppe med 3 store Læs Halm. 1642 var Møllen atter »udbrusten«, og Borgmesteren var paa Nørholm for at tale med Iver Vind om det. Vind har nu opdaget det gamle Kongeforlig og faar det konfirmeret 26. Jan. 1543. Alligevel opfører han sig, som havde han Ejendomsret til Halvdelen af Møllen, i Stedet for at han blot skulde modtage en aarlig Erstatning for Skade paa Eng og Fiskeri. Det viste sig tydeligt, da den gamle Møller var død, og der skulde antages en ny. Ganske vist ser man ogsaa, at Byens Folk opfører sig, som Vind virkelig ejer Halvparten. Talende i saa Henseende er et Brev fra Borgmesteren. Det lyder saaledes:

»Edele velbyrdige gunstige Hr. Secreterer! Næst min ydmyge Taksigelse for al gunstige Velgierninger, for hvilke jeg stedse vil findes Eders Welbyrdighed til al Ære og Tjeneste forpligtet:

Gunstige Hr. Secreterer. Eftersom Eders Welb. haffuer skriftlig ladet os anmelde, at der under E. W. (Eders Velbyrdigheds) Len skulde være en (!) fattige Menneske, som var en Hospitals Lem, og muligt var, den maatte komme her i vores Hospital, saa er det samtlige Hospitalsforstanderes ydmyge Svar: at saa snart der

bliver nogen Platz ledig i samme Hospital, skal E. W. Villie derudi ske, og kiender os ikke alene i de, men i alle Maader eders W. h. pligtskyldige:

Jeg ydmygeligen andrager E. W.: at det ikke anderledes endnu er kommen til nogen Beslut med den nye Mand, som haauer taget voris forrige Møllers Høstru til Egte end eftersom /: saa viit det os vedkom: / gjerne saa at Quinden med hendes smaa Børn kunde blive ved Møllen, derfor og forlanht denne hendes unge Mand, hvad E. W. ville haffue til Fæste, det skulle han enten rette sig efter at give 5 Dl. til Fæste for hver Ørte Skyld eller og selv med eders Welbyrdighed at søge om Forlindring: Hvad Byens Fæste angaar skal vi vel nødes til enten hannem at efterlade til Slusens og Mølleværkets Reparering, eller og selv tage os det for med større Bekostning at lade reparere; thi det nu i alle Maader er saa brøstfældig, at det ikke uden med større Bekostning staar til at forfærdige; der vil mange og stærke Trær til at slaa slig en Sluse af ny, som den nu skal gøres, og her er ikke Temmer at faa uden med største Besværlighed og Bekostning: Saa at uden E. W. af Gunst vil være des bedre i Fæsten og ellers vil noget lidelig unde hannem den, da frygter jeg, han ikke skal kunne gaa det igennem, om han begynder dermed paa de Conditioner, som hannem endnu er foreholdt. Mine Medbrødre ere endnu i Holland, og det som i slig Maade paa Byens Vegne skal sluttes og indgaaes skulle samtligen det gøre. Derfor er jeg, gunstige Hr. Secreterer, paa det ydmygste begierendes E. W. Fromhet ville nu sielf være det ocse ved denne unge Mand, at han kunde bruge det af Sted, og Møllen engang kunde komme i sin Esse, som den i mange Aar ikke haver været, saa kunde det frami komme os paa alle Sider til Gafn: Han haver en god Danemand til Fader. Hans Broder var saa bunden der paa Egnen, at han ikke kunde komme hid. Nu er denne bunden her: Gud give, det ikke var for hart. — For Guds Skyld fortusker mig ikke for min dristige Skrivelse, jeg findes altid E. W. til al Tjenstagtighed forpligtet. Den almægtigste Gud vil jeg have E. W. til Siæl og Lif befalet.

Actum Varde den 23. Maj Ao. 1641. E. W.s P: skyldige

Hans Nielsønn Arnsbergh«

Byen tør nu ikke længer holde sig til den gamle Opfattelse, »at Mølleskyld gaar til og fra«. Man lader pænt Hr. Vind dirigere. Det var Niels Møllers Søn,

Jep Nielsen, fra Grydvad Mølle, som fik Pladsen. Men »Niels Møller vil intet have med den velbyrdige Mand at bestille«, saa Borgmesteren maa selv til Nørholm at ordne Sagen, og den blev ordnet paa den Maade, at Byen 1643 fæster Afgiften af Vind! I Fæstebrevet staaer der »min Andel udi Varde Mølle, som er den halve Part«. Fæstet gælder for Jep Nielsens Levetid, selv om han skulde blive afsat eller rømme Landet »for nogen utilbørlig Gerning«. Der skal svares 15 Ørte paa Nørholm samt Halvdelen af Sagefald og Herlighed. Desuden betalte Borgmesteren Vind 40 Dl. i Indfæstning og 5 Dl. for at faa Fæstebrevet skrevet og desuden Fogedpenge. Ikke underligt, at Herremanden tror, at han ejer Halvdelen af Møllen! Over for Vind gav man det Udseende af, at Mølleren ikke skulde svare noget i Indfæstning. Regnskabet viser dog, at han har givet 96 Rd. Saaledes blev der lidt tilovers til den slunkne Bykasse!

Hvis det er denne Møller, Hr. Arnsbergh ønsker alt godt, maa man sige, at Ønsket ikke er gaaet i Opfyldelse. Af en Udskrift af Raadhusprotokollen for $14/9$ 1648 faar vi nemlig at vide, at Borgmester og Raad den Dag havde indkaldt »de fornemste Borgere« til Drøftelse af Møllespørgsmaalet, »eftersom den forrige Møller for ulykkeligt Tilfælde blev henrettet, saa hans Kvinde og Børn ikke udi Møllen kunde forblive dens Udgift at betale eller Møllen ved Magt holde, derfor paa det Møllen ikke ganske skal staa øde«, havde man »nogenlunde igen« repareret den saavel som den »udbrudte« Dæmning. Da fattige Folk i Byen, som ikke ejer Heste og Vogn, havde vanskeligt ved at komme til andre Møller, havde Byen antaget Mads Berthelsen som Møller paa den Betingelse, at han udredte Afgiften til Nørholm, selv holdt Slu-

sen og Mølleværket vedlige og saa til Gengæld fritoges for at svare Told til Byen.

Herefter skulde Mølleren saa selv klare det, og Borgerne har nok draget et Lettelsens Suk ved endelig at slippe fri for det endeløse Dæmningsarbejde. Men det var for tidligt, man havde glædet sig. Mølleren var spændt for hårdt for. Kort efter led Dæmningen saa betydelig Skade, at han ikke evnede at udbedre den, og han kunde heller ikke betale Skylden, Byen havde udlagt for ham paa Nørholm.

Nu vilde Bystyret gerne høre Borgernes Mening. Den gik kort og godt ud paa, at det var bedst at nedlægge det hele, »hvis det kunde ske Byen uden Skade og Nachdel«, dog ønskede man saa en anden Mølle bygget paa et »bequemmer Sted paa Byens Grund«. Man var træt af denne stadige Kalden til Hjælp, naar der var Hul paa Slusen, paa Dæmningen, eller naar Møllebaaden var sunken, og af, at det stadig gik galt selv efter sammenkaldte Mølleres Hjælp og gode Raad. Hvor dyr fortsat Hjælp kunde blive, faar man en Forestilling om af et andet Tingsvidne fra 1649. Det var 30. August man var »til Raadhus udi salig Jacob Clausens Hus«. Der var udnævnt 24 Mænd til at svare paa Spørgsmaal om Møllen. De indkom og svarede, at de vilde paa Menighedens Vegne bevilge til Møllens Reparation »6 Skilling for hver Skilling, der svaredes i Skat«, Halvdelen til Mikselsdag og lige saa meget til Paaske samt et Læs Lyng for hver Mark Skat; kostede det endnu mere, skulde det tages af Engpenge og kommunale Restancer, »saa Borgeriet ikke skulde besværes mere dermed.« Borgmester og Raad hævdede, at det ikke var tilstrækkeligt, da der baade skulde købes Tømmer og betales Arbejds løn, en 4 Skillings Skatteborger burde give 1

Rd. De 24 Mænd strakte sig da til at love 1 Sletdaler og et godt Læs Lyng af hver Mark Skat.

Men Tanken om at nedlægge Møllen gjorde sig stadig stærkere gældende. Der gik et Par Aar, da man hverken gjorde noget ved Dæmningsbruddet eller de øvrige Fataliteter. Da Møllen heller ikke kunde for tjene noget, svarede man heller ikke Afgiften paa Nørholm. Iver Vind, der jo havde gjort saa mange Anstrengelser for at faa fat i Mølleparten, fandt sig ikke i dette, men stævner Byen for Meltolden og klager over, at der ikke er repareret.

Baade Nørholm og Varde opkræver Syn, der skal forestille at være uvildige, men som alligevel hælder hver til sin Side, saa de kommer til at staa i Modstrid med hinanden.

Nørholms Synsmænd fandt, at Mølleren nok kunde bo i Huset, og at der var saa meget Vand i Grøften, at der kunde males. Byens Synsmænd fandt derimod det hele fortvivlet, og de er nok nærmest ved det rigtige. Mølleværket var ubrugeligt, Gavlen sunken, Møllehuset underløbet, støttet med Pæle og »hængte paa Rauff«, Fodstykker og Remme var skilt ad, Loftet borte eller brudt, en Stue uden Tag, en Skorsten nedfalden, Østerhuset sunket helt sammen, den nordre Lade bygfældig paa Tømmer, Ler og Tag, og Møllegaarden forvandlet til Sandkuler, 26 kunde der tælles! Her har man altsaa taget Sand til Reparation af Dæmningen.

Nørholmfolkene maatte være nøjsomme, naar de fandt, at sligt var egnet for Mølleren!

Dæmningen over Aaen var næsten bortskyllet, saa Aaen havde sit Løb som af Arilds Tid. Fra den vestligste Pæl, som stod igen af Slusen, og mod Vest til Resten af Dæmningen var »Strømhullet« 13 Favne vid, og Vandgangen oven og neden for lige jævne,

saa Baade kunde sejle uhindret. Af Dæmningen langs Kanalen stod der 30 Alen, men den var smal, kun 4—5 Alen bred, og den var saa løs, at der kunde stikkes en 6 Alen Stage ned midt paa den, og naar man drog den op, stod Hullet fuld af Vand. Saa voldsomt havde Gennembruddet været, at der nu var »et suellende Dyb« paa begge Sider af Dæmningen, en 8 Alen lang Stage kunde næppe naa Bunden. Og Dæmningen var næsten ikke til at reparere, da man ikke kunde køre til den fra Siderne, og den var for smal til at vende paa. Desuden havde Aaen skudt Genvej tværs over Krumningen og havde her oven for Slusen ædt sig »en lang smal Hals« ind i Engen, heldigvis var det i Varde Bys og Hospitals egen Jord. Dæmningen ved Møllen var ogsaa daarlig, Vandet stod næsten lige højt i Grøften og Bagslusen, Møllehjulene hang i Bagflod, »Grundsylde« laa skævt, op med en og ned med en anden Ende. Skulde alt det istandsættes, vilde det blive »en utrolig Bekostning«.

8. December 1651 faldt Dommen. Da det var bevist, at Byen havde Ejendomsretten og kun skulde afstaa en Part af, hvad den aarligt fik af Møllen, blev den frikendt for at betale. Om Aaens Ryddelighed fandt Dommeren Synene saa modstridende, at han henviste den Sag for »sin tilbørlig Dommer«. Ogsaa ved Landstinget frikendtes Byen for Restancerne.

Allerede forinden havde man truffet Beslutning om Nedlæggelsen. Bystyret havde indstævnet »menige Borgerskab til Raadhus« til 13. Juni 1651. Her var man et »endeligt og utvivlsomt Svar begærendes«. Der blev da atter udnævnt 24 Danemænd, som »heden udgik udi Gaarden, som Raadhus holdtes, dens nem derom at beraade«. Derefter indkom de sammen med Borgerskabet og svarede, at trods den utrolig store Omkostning og Besvær var Møllen ikke kommet

til Bestandighed, hvorfor man fandt det bedst at nedlægge den og rydde Aaen; blev der Proces i den Anledning, »da skal den ganske By og Borgeskab i lige Maade udstaa den Bekostning«.

Processen udeblev ikke. Vind stævner Byen, fordi den mod hans Vilje og Tilladelse har nedbrudt Møllen, skønt den havde fæstet Halvparten af ham, og fordi de ikke havde gjort Aaen ryddelig. Byen møder ikke de første Retsdage og hævder endelig, at Stævningen var ugyldig, da der ogsaa skulde være givet Varsel for Borgerne. Vind maa da erhverve Kongebrev paa, at han ikke behøver at indstævne Borgerskabet, »paa det Sagen uden Ophold kan komme til Ende«.

Begge Parter tog atter Syn. Ved Mølletomten viste Chr. Ibsen, Ridefogden fra Nørholm, at der løb »en stor flydendes Strøm« gennem Grøften, og ved den gamle Sluse var der endnu Pæle i Bunden. Varde var saa klog at give sine Synsmænd en Stage, der kun var 6 Alen, og med den kunde man ikke konstatere Pæle! Pælene har nok været der. Nørholms Hovbønder kunde i hvert Fald ikke paa det Sted drage Vaad efter Laks og Ørreder.

I Oktober 1652 faldt Dommen paa Hjemtinget. Den gik ud paa, at Byen ikke havde overtraadt Kongebrevet ved at nedlægge Møllen, og at Synene atter var modstridende.

Striden var altsaa ikke afgjort endnu. Endelig foreslog Vind, at hver Part udnævnte to Riddermænds Mænd til en Kommission, der med kongelig Bemyndigelse skulde endelig afgøre Sagen. Vind udpegede Kristoffer Hvas, Hennegaard, og Herman Kaas til Rostrup, og Byen Erik Juel til Hundsbæk og Peder Lange til Kærgaard.

Den 10. August 1654 var Kommissionen paa Aa-stedet. Den fandt, at Aaen nu var gjort ryddelig, men

da Byen havde trukket Sagen ud med langvarig Trætte, skulde den bøde 60 Rd. til Vind for Omkostninger.

Dermed var Varde Møllens Saga endelig ude.

At man har savnet Møllen, kan forstaas deraf, at Byen tænkte paa at bygge en Vejrmølle, og i 1651 fik den kongelig Tilladelse dertil. Dog opgav man at vove Forsøget, og Borgmesteren skriver i sin Regnskabsbog: »Gud forlade dem, der vilde, at vi ikke fik Møllen gjort!«

KILDER: Frederik I.s Registranter 19/7 1530. Danske Magazin 3. Rk. VI 336 f. Jyske Sml. 2. Rk. II 343 do. IV 117, 280, 467. Nørholms Arkiv Nr. VIII 1 og VIII 2 (originale Breve, Domme og Genparter).
